

УДК 94(477–25)«1920/1930»:2

**НАСТУП РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
НА ПРАВОСЛАВНІ МОНАСТИРІ
КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У 1920–1930–ТІ РР.****THE ATTACK OF SOVIET POWER ON
ORTHODOX MONASTERIES AND CONVENTS
OF KYIV EPARCHY IN THE 1920S AND 1930S****Чучалін О. П.,**

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Умань, Україна), e-mail: aleksandr02.1989@gmail.com, ORCID: ID 0000–0003–3876–8237

Chuchalin O. P.,

Candidate of Historical Science, senior lecturer of the Department of Ukrainian History Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine), e-mail: aleksandr02.1989@gmail.com, ORCID: ID 0000–0003–3876–8237

З'ясовано, що, покінчивши з вилученням церковних цінностей, радянська влада розгорнула кампанію із масового закриття церков, монастирів, руйнування храмів, яку намагалася подати як «ініціативу місцевих органів влади за активної підтримки громадськості».

Встановлено кількість діючих монастирів в м. Києві та Київській єпархії та показано їх подальшу долю від закриття до зруйнування. З'ясовано, що з 1918 р. розпочалася кампанія з масового закриття монастирів та ліквідація їх майна. Основний удар по них був нанесений з 1918 по 1921 рр. До кінця 1930-х рр. закриття монастирів не припинялося. На початок 1940-х рр. в УРСР не залишилося жодного чинного монастиря.

Ключові слова: Київська єпархія, монастирі, політика більшовицької влади, закриття, зруйнування.

It is found that after they confiscated church property, the Soviet government launched a campaign to close down churches, monasteries, convents and destroy temples, which was presented as «an initiative of local authorities with active public support».

The number of operating monasteries and convents in Kyiv and Kyiv eparchy is specified. Their subsequent fate from closure to destruction is shown. It is discovered that the campaign for the mass closure of monasteries and convents and confiscation of their property began in 1918. The main damage to them was done from 1918 to 1921. The closure of monasteries did not stop until the end of the 1930s. At the beginning of the 1940s, there was no operating monastery or convent in UkrSSR.

Keywords: Kyiv eparchy, monasteries and convents, Bolshevik policy, closure, destruction.

Становлення України як незалежної держави визначило важливі завдання, серед яких пріоритетними стали проблеми розбудови громадянського суспільства, національного та духовного відродження, вивчення історії та культури. У цьому контексті однією з найактуальніших є проблема гармонізації взаємовідносин державних і церковно-релігійних інститутів. Українське суспільство переосмислює та переоцінює події, що відбувалися в радянський період, зокрема, у сфері взаємин держави і Православної Церкви.

Значні втрати історико-архітектурної спадщини, які зазнала Київська єпархія в радянський період своєї історії, сучасна недбалість та безгосподарність, недотримання законодавства про охорону пам'яток історії та культури актуалізують доцільність дослідження становища Київської єпархії та її майна у міжвоєнний період.

При дослідженні цієї проблеми ставимо за мету вивчення долі православних монастирів Київської єпархії, їх реорганізацію, закриття та руйнування у 1920–1930-ті рр.

Відзначимо, що певний вклад у розробку даної проблеми зробили такі сучасні науковці, як М. Дегтярьов [1], Ю. Мариновський [5], Е. Слободяник [6–7]. Праці вищезгаданих дослідників заклали концептуальні засади і нові методологічні підходи до вивчення цього питання. Науковий доробок істориків періоду незалежності є базою для необхідного дослідницького переходу від з'ясування загального статусу церков і монастирів у радянській державі до висвітлення долі культових споруд у конкретних регіонах.

Діяльність монастирів органічно поєднувалася з політичним, соціальним, культурним та науковим життям певного регіону України. Монастирі були взірцями ефективного ведення сільського господарства, упровадження передових методів агротехніки, раціональної організації тваринництва, тривалого зберігання продукції тощо [7, с. 16].

Історія кожного монастиря на той час була різною, але їх доля у ХХ ст. стала однією для всіх. Конфіскація церковних цінностей, реорганізація та закриття монастирів і храмів відображали політику держави в царині духовної культури того часу. У 1918 р. розпочинається кампанія з масового закриття монастирів із ліквідацією їх майна. Основний удар по них був нанесений з 1918 по 1921 рр. До кінця 1930-х рр. процес закриття монастирів не припинявся. На початок 1940-х рр. в країні не залишилося жодного чинного монастиря. Щоб зберегти обителі, в багатьох монастирях ченці стали утворювати своєрідні релігійні трудові артілі, колективною працею здобуваючи засоби до існування. Іноді це були спроби запобігти знищенню монастирів, але нерідко ченці вели справді комуністичний спосіб життя. Протягом 1920-х – 1930-х рр. місцева влада такі артілі закривала. Підставою для їх ліквідації було те, що селянське колективне господарство вважалося справді радянським, а чернечі артілі сприймалися як оплот контрреволюції.

Як зазначає Е. Слободянюк, попри спробу влади надати закриттю монастирів цивілізованих форм, більшість із них ліквідовували грубим адміністративним шляхом, без урахування інтересів чернецтва і громадської думки. Навіть офіційна статистика визнавала, що з 31 монастиря, закритого в 1924 р., тільки один був ліквідований за «побажаннями населення». Було прийнято рішення змінити, поступово звужуючи, мережу монастирів. Ця тенденція виразно простежується на прикладі Подільської губернії, де в довоєнні часи було 12 монастирів, за даними на 31 січня 1925 р., їх кількість збільшилася до 18. Повернення чернецтва в монастирі і концентрація монастирів зменшить мережу нездорової релігійної пропаганди [6, с. 105].

Закриття й виселення чернецтва – це тільки перший етап нищення монастирів. Трагічною

виглядає подальша доля монастирських будівель. Влада або відразу перетворювала чудові архітектурні споруди на звалище каміння, або прирікала їх на повільне руйнування. На кінець 1920-х рр. більшість монастирів України було передано під сільгоспартілі, колонії для безпритульних дітей. Деякі використовувались як медичні та навчальні заклади, місця дислокації військових частин тощо.

У своєму дослідженні Ю. Мариновський подає відомості про кількість та діяльність монастирів на Черкащині. Станом на 1 січня 1917 р. в тодішніх повітах Київської і Полтавської губерній офіційно функціонували 15 православних монастирів: Корсунський Онуфріївський жіночий, Ірдинський (Виноградський) Успенський чоловічий, Мошногірський Вознесенський чоловічий, Мотронинський Троїцький жіночий, Жаботинський Онуфріївський чоловічий, Медведівський Миколаївський чоловічий, Чигиринський Троїцький жіночий, Лебединський Миколаївський жіночий, Золотоніський Красногірський Іоанно-Богословський жіночий, Черкаський Покровський жіночий, Змагайлівський Успенський чоловічий, Лукашівський (Іванівський) Троїцький жіночий, Тальянський Миколаївський чоловічий, Кочержинський Георгіївський чоловічий, Уманський «Божої Матері Начальная Радості» чоловічий [5, с. 19].

Станом на 1921 р. у місті Києві існувало 7 чоловічих (Братський, Видубицький Михайлівський, Греко-Синайський, Свято-Катериненський, Києво-Печерська Успенська лавра, Михайлівський, Миколаївський, Свято-Троїцький) та 3 жіночих (Введенський, Покровський, Флорівський) монастирі. У межах округи існувало 2 чоловічих (Різдва-Богородиці (на Церковщині), Свято-Пантелеїмонівський (Феофанія) та 2 жіночих монастирі (Ржищевсько-Спасо-Преображенський (м. Ржищів), Межигірський Спасо-Преображенський приписаний до Київського Покровського монастиря (Межигір'я). Обов'язки благочинного монастирів м. Києва та округи виконував архімандрит Давид [2, арк. 1-13в].

Негативна соціально-економічна і політична ситуація, зокрема на Черкащині у 1919-1920 рр., посилювалася голодом, епідеміями, перенаселенням міст і містечок біженцями, зростанням кількості кримінального елементу [12, с. 51]. Циркуляр Ліквідаційного відділу Наркомату юстиції від 21 червня 1921 р. мав на меті за допомогою губернських відділів управління зібрати точні свідчення про монастирі в межах губерній. Насамперед їх цікавило кількість чоловічих та жіночих монастирів окремо, кількість у кожному монастирі насельників (ченців та черниць) з поділом їх за віковими групами та соціальним станом. Особливий інтерес викликало матеріальне становище монастирів – наявність землі, рухомого та нерухомого майна [8, арк. 10].

Згідно з чинним законодавством до 1922 р. майже в усіх монастирях Київської єпархії були утворені релігійні громади. У деяких обителях

почали функціонувати сільськогосподарські артїлі або трудові комуни, які склалися із монастирських насельників, монастирських робітників і служниць, що перебували в цих монастирях [5, с. 36].

3 кінця 1922 р. починається заключний етап в остаточному знищенні монастирів єпархії. Бюлетень НКВС України від 9 лютого 1923 р. подавав основні засади у ставленні до монастирів: «Закриття монастирів. 1. Міські і приміські монастирі, як чоловічі, так і жіночі, за загальним для всіх правилом повинні бути закриті. 2. У губерніях дозволяється залишити по одному чоловічому та одному жіночому монастирю, подальше від міст і залізниць. 3. Приміщення монастирів, що підлягають закриттю, повинні використовуватися для потреб соціального забезпечення, народної освіти, охорони здоров'я тощо. 4. Ченці і черниці похилого віку повинні бути переведені до установ Собезу, якщо вони від цього не відмовляться і не побажають поїхати на батьківщину. 5. Організацію трудових артїлей можна дозволяти лише на загальних підставах із колишніх послушників і послушниць» [5, с. 45].

Кількість монастирів чинних і зачинених та кількість ченців, що в них перебували потрібно було визначати відносно до адміністративно-територіального поділу 1923 р. на округи. Так, у 1923 р. Флорівський жіночий монастир був закритий радянською владою, а храм був переданий приходській общині. Черниці та послушниці звернулися із заявами до Президії ВУЦВК з проханням не виселяти їх із приміщень монастиря. Вони працювали і жили тут лише на засоби для існування, які отримували від копіткої роботи – шиття. Це для них було єдине джерело доходу. Крім того, в монастирі мешкали ще і черниці похилого непрацездатного віку, один із корпусів монастиря був заселений більше ніж 50-ма інвалідами. Деякі з них були прикутими до ліжка [9, арк. 16].

На території Київської єпархії у 1925 р. продовжували існувати релігійні громади, що функціонували при ще офіційно не закритих монастирях – Іванівському (Лукашівському), Лебединському, Мотронинському жіночих і Медведівському, Мошногірському, Тальянському, Уманському і Кочержинському. Серед монастирів Черкаської округи найбільшим був Лебединський жіночий монастир, у якому мешкали близько 350 черниць.

На початку 1926 р. в Білоцерківській округі в місті Богуславі існував Миколаївський жіночий монастир. На його території було два молитовних будинки та 7 монастирських житлових будинків, якими користувалася трудова артіль «Колос». До її складу входили 149 черниць, які мешкали в будинках монастиря, зареєстрована релігійна громада, яка налічує 78 осіб без урахування ченців [10, арк. 40].

У Бердичівській округі нараховувалось 3 монастирі: у с. Скаржинці Уланівського району – Миколаївський чоловічий монастир, де несли послух 8 ченців та 4 послушники; у м. Любар

Любарського району – жіночий монастир, який мав дві будівлі, один храм, де звершував богослужіння один священник. Усі інші будівлі знаходились у розпорядженні дитячого містечка, де мешкала 351 особа (діти та персонал). Двоє черниць жили на території монастиря, а 34 черниці мандрували у межах округи. Монастир був ліквідований у 1925 р. Ще один жіночий монастир був розташований у Чуднові, там перебували 180 черниць та 2 священники, що звершували богослужіння [10, арк. 55].

В Уманській окрузі нараховувалося 2 монастирі – Георгіївський чоловічий монастир у с. Кочержинці Уманського району мав один молитовний будинок, де несли свій послух 26 ченців та 6 черниць. Релігійна громада була зареєстрована та нараховувала 237 осіб без урахування ченців. У с. Тальянки Бабанського району був розташований Миколаївський Києво–Троїцький монастир, ймовірно, скит одного із монастирів Києва. На території монастиря був один молитовний будинок, релігійна громада не зареєстрована, тому садибами користувалася аграрна школа. При монастирі несли послух 50 ченців та 1 черниця [10, арк. 65].

Поза увагою не залишилася і Києво–Печерська лавра, яка на той час мала 17 будівель та 315 осіб – членів релігійної громади. За статистичними підрахунками в межах Київської округи мандрувало 800 ченців та 350 черниць у пошуках засобів на існування та молитовного притулку [10, арк. 74]. Згідно з Постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 29 вересня 1926 р. Києво–Печерську лавру оголошено Всеукраїнським державним культурно–історичним заповідником із перетворенням його у Всеукраїнський музейний городок [9, арк. 9]. Відповідно до прохання Президії Київської міськради від 7 жовтня 1929 р. №19§561 про закриття молитовних приміщень на терені монастирів: Києво–Печерського, Флорівського, Іонівського, Покровського, Китаєвського та Преображенського в м. Києві та виселення ченців із приміщень цих монастирів, вище названі приміщення монастирів були закриті та використовувалися для культурних потреб, а ченців виселено [9, арк. 3].

Проведення богослужінь за участю архієреїв як у простих приходських храмах, так і в монастирях дозволялося лише зі згоди Окрліквідкому. Про це свідчить лист общини Лебединського жіночого монастиря, яка просить Черкаський Окрліквідком дозволити запросити єпископа Філарета (Лінчевського) для проведення богослужіння 7–8 червня 1924 р. [4, арк. 101]. Згідно з постановою Шевченківського ОВК від 27 березня 1924 р. «Про заборону проведення релігійних ходів на вулицях та площах без дозволу Окрліквідкому» заборона хресних ходів, будь–яких релігійних ходів та обрядів, які звершувалися поза приміщенням храму, а саме на вулиці міста чи села, також заборонялися [3, арк. 54]. Для цього теж потрібно було отримати спеціальний дозвіл, якому передувало декілька зобов'язань, які мав виконати священник або група віруючих. Задля одержання дозволів проведення

хресного ходу, заздалегідь не пізніше як за 24 години до його початку, потрібно подати заяви до Окрліквідкому, які оплачені гербовим збором у сумі одного червоного карбованця. Особи, які не дотрималися таких зобов'язань притягувалися до кримінальної відповідальності [3, арк. 66зв].

Всеукраїнська антирелігійна комісія при агітаційно–пропагандистському відділі ЦК КП(б) У визначала такі порядки хресних ходів: уважалось неприпустимим запрошувати священнослужителів із інших приходів. Хресний хід міг відбутися в загальному порядку, встановленому НКВС. Служителі культу, які не дотримувалися цього, притягувалися до суворої відповідальності [11, арк. 22].

24 січня 1934 р. XII з'їзд Комуністичної партії України та ВУЦВК ухвалили перенести столицю республіки з Харкова до Києва. Терміново розпочинається «соціалістична реконструкція» міста, під час якої було знищено більше половини давніх пам'яток. Місто, де була велика кількість церков і монастирів, повинне було перетворитися на архітектурний центр соціалістичної радянської України. На місці Михайлівського Золотоверхого монастиря та стародавньої Трьохсвятительської церкви було заплановано створити урядовий центр з величезною парадною площею.

Хоч місце було для цього дуже не зручним, але його обрано з ідеологічних міркувань. П. Постишев, уповноважений Й. Сталіна в Україні, заявив, що його завдання – знищити центр української контрреволюції. Отже, проєктований урядовий центр був тільки приводом для свідомого руйнування стародавніх пам'яток, тому й не дивно, що на місці Михайлівського собору так нічого і не було зведено [1, с. 141].

Отже, чоловічі і жіночі монастирі в УСРР пройшли вкрай тяжкі випробування протягом 1920–1930–х рр. Незважаючи на те, що вони були важливими осередками церковно–релігійного, науково–освітнього та культурно–мистецького життя, все ж таки потрапили під приціл влади як матеріальні об'єкти, які мали матеріальну цінність, про що свідчать факти вилучення цінностей зі столичних обителів та в округах УСРР, позбавлення їх права володіти і користуватися землею.

Список використаних джерел

1. Дегтярьов, МГ., 1999. 'Михайлівський Золотоверхий монастир', 2–ге вид., стереотип, К.: Техніка, 160 с.
2. 'Державний архів Київської області', Ф.Р.–862, Оп.1, Спр.219, 7 арк.
3. 'Державний архів Черкаської області', Ф.Р.–375, Оп.1, Спр.67, 226 арк.
4. Там само, Ф.Р.–375, Оп.1, Спр.73, 190 арк.
5. Мариновський, ЮЮ., 2002. 'Черкаська минувшина. Книга II. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року', Черкаси: Відлуння–Плюс, 480 с.
6. Слободянюк, Е., 1995. 'Монастирі України: історія нищення', Київська старовина, №1, с.105–108.
7. Слободянюк, ЕП., 1996. 'Православ'я на Україні у 20–х – середині 30–х років ХХ ст.': Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України, Львів, 20 с.
8. 'Центральний державний архів вищих органів влади і управління України', Ф.8, Оп.1, Спр.768, 18 арк.
9. Там само, Ф.1, Оп.7, Спр.345, 53 арк.

10. Там само, Ф.5, Оп.2, Спр.958, 85 арк.
11. 'Центральний державний архів громадських об'єднань України', Ф.1, Оп.20, Спр.1842, 54 арк.
12. Чучалін, ОП., 2011. 'Кочержинський Свято-Георгіївський монастир поблизу міста Умані: історія та сучасність', *Історія становлення та розвитку Православного українського чернецтва: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 10–11 червня 2010 р.) УУБА, КаУ, Ужгород: інформаційно-видавничий центр УУБА–КаУ (директор Федчук Д. В.), с.51–60.*

References

1. Degtyarov, MG., 1999. 'Mykhajlivskij Zolotoverxyj monastyr (St. Michael's Golden-Domed Monastery)', 2–ge vyd., stereotyp, K.: *Tekhnika*, 160 s.
2. 'Derzhavnyj arxiv Kyivskoyi oblasti (State Archives of Kyiv Region)', F.R.–862, Op.1, Spr.219, 7 ark.
3. 'Derzhavnyj arxiv Cherkaskoyi oblasti (State Archives of Cherkasy region)', F.R.–375, Op.1, Spr.67, 226 ark.
4. Там само, F.R.–375, Op.1, Spr.73, 190 ark.
5. Marynovskij, YuYu., 2002. 'Cherkaska mynuvshyna. Knyga II. Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoyi Cherkaskoyi oblasti pislya 1917 roku (Cherkassy past Book II. Orthodox monasteries on the territory of modern Cherkasy region after 1917)', Cherkasy: *Vidlunnya–Plyus*, 480 s.
6. Slobodyanyuk, E., 1995. 'Monastyri Ukrayiny: istoriya nyshhennya (Monasteries of Ukraine: the history of destruction)', *Kyivska starovyna*, №1, s.105–108.
7. Slobodyanyuk, EP., 1996. 'Pravoslavlya na Ukrayini u 20–x – seredyni 30–x rokiv XX st. (Orthodoxy in Ukraine in the 20's – mid 30's of the twentieth century)': Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: specz. 07.00.01 – istoriya Ukrayiny, Lviv, 20 s.
8. 'Centralnyj derzhavnyj arxiv vyshhyx organiv vlady i upravlinnya Ukrayiny (Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine)', F.8, Op.1, Spr.768, 18 ark.
9. Там само, F.1, Op.7, Spr.345, 53 ark.
10. Там само, F.5, Op.2, Spr.958, 85 ark.
11. 'Centralnyj derzhavnyj arxiv gromadskyx obyednan Ukrayiny (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)', F.1, Op.20, Spr.1842, 54 ark.
12. Chuchalin, OP., 2011. 'Kocherzhynskij Svyato-Georgiyivskij monastyr poblyzu mista Umani: istoriya ta suchasnist (Kurchzhinsky St. Georgian Monastery near Uman: History and Modernity)', *Istoriya stanovlennya ta rozvytku Pravoslavnogo ukrayinskogo chernecstva: materialy Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi. (Uzhgorod, 10–11 chervnya 2010 r.) UUBA, KaU, Uzhgorod: informacijno–vydavnychyj centr UUBA–KaU (dyrektor Fedchuk D. V.), s.51–60.*

* * *